

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בא, תשע"ו
מספר 1153

בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

הוציאנו ממצרים ונתן לנו את ממונם מיכאל קנובסקי

כשהקב"ה מודיע לאברהם בכרית בין הבתרים על שעבוד צאצאיו (בר' טו: יג-יד), הוא מתמצת את כל חווית השעבוד בשלושה מוטיבים מרכזיים: האחד, שלב השעבוד - "גַר יְהִיָּה וְרַעַף בְּאָרְץ לֹא לָהֶם וְעִבְדוּם וְעָנּוּ אִתָּם אַרְבַּע מְאוֹת שָׁנָה"; השני, ענישת המשעבדים - "וְגַם אֶת־הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנִכִי", והשלישי, תגמול עם ישראל - "וְאֶת־רִיבְךָ יֵצְאוּ בְרַכְשׁ גְּדוֹל".

כשהקב"ה מתגלה למשה בסנה בסוף תקופת השעבוד הוא חוזר על הבטחתו לדון את הגוי המשעבד: "וְשָׁלַחְתִּי אֶת־דִּי וְהִפִּיתִי אֶת־מִצְרַיִם בְּכָל נִפְלְאוֹתַי אֲשֶׁר אַעֲשֶׂה בְּקִרְבּוֹ" (שמ' ג: כ). כמו כן ה' חוזר גם על החלק האחרון שבהבטחה: "וְהָיָה כִּי תִלְכּוּן לֹא תִלְכּוּ רִיקָם וְשִׂאֵלָה אֲשֶׁה מִשְׁכַּנְתְּהָ וּמִגֵּרַת בֵּיתָהּ כְּלִי־כֶסֶף וְכָלִי זָהָב וּשְׁמַלְתִּי" (שמ' כא: כב), ולפני מכת בכורות הוא מצווה את משה להוציא זאת לפועל: "דְּבַר־נָא בְּאָזְנֵי הָעָם וַיִּשְׁאַלוּ אִישׁ מֵאֵת רַעְהוּ וְאֲשֶׁה מֵאֵת רַעוּתָהּ כְּלִי־כֶסֶף וְכָלִי זָהָב" (שמ' יא: ב). תכנית זו מתבצעת אחרי מכת בכורות כשהמצרים מגרשים בכוח את בני ישראל ממצרים, כמו שכתוב: "וּבְנֵי־יִשְׂרָאֵל עָשׂוּ כְּדַבַּר מֹשֶׁה וַיִּשְׁאַלוּ מִמִּצְרַיִם כְּלִי־כֶסֶף וְכָלִי זָהָב וּשְׁמַלְתִּי" (שמ' יב: לה).

המדרש¹ אומר שתכניתו של הקב"ה, כפי שנאמרה למשה במעמד הסנה, הייתה ידועה לבני ישראל מהרגע שחזר משה ממדיין למצרים. ר' חונה בשם בר קפרא דרש שבגלל ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים: שלא שינו את שמם, ולא שינו את לשונם, ולא אמרו לשון הרע ולא היה בהן פרוץ ערווה. ההוכחה שלא דיברו לשון הרע מובאת מהפסוק שבפרשתנו: "דְּבַר־נָא בְּאָזְנֵי הָעָם". וכך אומר המדרש: "את מוצא שהיה הדבר מופקד אצלן כל שנים עשר חדש ולא נמצא אחד מהן שגילה את הסוד ולא נמצא אחד מהן שהלשין על חבירו". כלומר, בני ישראל ידעו כשנה מראש שישאלו ממצרים כלים יקרים, ולא הלשינו לשלטון המצרי על תכנית זו.²

לקחת כלי הכסף והזהב מהמצרים הייתה כה חשובה לתכניתו של הקב"ה, שהוא, כביכול, צריך היה לשכנע את בני ישראל שייקחו את מחמדי מצרים. חז"ל במסכת ברכות (ט ע"א) מדגישים זאת היטב:

דְּבַר־נָא בְּאָזְנֵי הָעָם - אמרי דבי רבי ינאי: אין נא אלא לשון בקשה, אמר ליה הקדוש ברוך הוא למשה: בבקשה ממך, לך ואמור להם לישראל: בבקשה מכם, שאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב, שלא יאמר אותו צדיק: ועבדום וענו אתם - קיים בהם, וְאֶת־רִיבְךָ יֵצְאוּ בְרַכְשׁ גְּדוֹל - לא קיים בהם. אמרו לו: ולואי שנצא בעצמנו. משל לאדם שהיה חבוש בבית האסורים, והיו אומרים לו בני אדם: מוציאין אותך למחר מבית האסורין ונותנין לך ממון הרבה, ואומר להם: בבקשה מכם, הוציאוני היום ואיני מבקש כלום.

אפשר בהחלט להבין את בני ישראל. אחרי רד"ו שנים בעבודת פרך, בני ישראל לא היו מעוניינים ברכוש אלא בחירות. אם הקב"ה הבטיח שייצאו ברכוש גדול, היו לו דרכים אחרות לקיים הבטחה זו מבלי שבני ישראל יצטרכו לשאול כלים משכניהם המצריים. בפגישתו האחרונה עם פרעה יכול היה משה לדרוש נוסף על "גַם־אֶתָּה תִּתֵּן בְּיַדְנוּ זָבָחִים וְעֵלֹת" גם כלי כסף וכלי זהב ושמלות. כמו כן, אחרי מכת בכורות

* ד"ר מיכאל קנובסקי, ביולוג ועורך מדעי. דבר התורה מוקדש לעילוי נשמות הוריו פרופ' אליהו קנובסקי וגב' תמר קנובסקי נ"ע.

¹ ויקרא רבה [מרגליות] פרשת אמור פרשה לב.

² אותו מדרש מובא במכילתא בשם רבי אליעזר הקפר.

היה פרעה מוכן, ללא ספק, לרוקן את אוצרותיו ולהעביר את הכול למשה, ובלבד שבני ישראל ייצאו במהירות ממצרים. ועוד, גם ללא שאילת הכלים התעשרו בני ישראל בביזת הים, יותר ממה שהוציאו ממצרים, כמו שמובא בשם המכילתא³ ברש"י (ד"ה "ויסע משה", שמ' טו: כב).

הביטוי "וְשָׂאֵלָה אֶשָׁה" או "וַיִּשְׂאֲלוּ אִישׁ מֵאֵת רַעְהוּ" היה בעייתי מקדמת דנא, כי לא מצאנו שאי פעם החזירו בני ישראל את מה ששאלו. הגמרא (בבלי סנהדרין צא ע"ב) מספרת על משפט שהתקיים לפני אלכסנדר מוקדון (בין המצרים ליהודים) על החזרת הכלים השאולים. אבן עזרא אכן מפרש על אתר את המילה "ושאלה" במובן המקובל היום, ומסביר: "ויש מתאוננים ואומרים כי אבותינו גנבים היו ואלה הלא יראו כי מצוה עליונה היתה ואין טעם לשאול למה, כי השם ברא הכל והוא נתן עושר למי שירצה ויקחנו מידו ויתננו לאחר. ואין זה רע כי הכל שלו הוא". רשב"ם חולק על ראב"ע, ואומר: "וְשָׂאֵלָה אֶשָׁה מְשֻׁכְנֵתָה - במתנה גמורה וחלוטה. שהרי כתב וְנִתְתִּי אֶת־חֶן הָעַם. כמו 'שָׂאֵל מִמְּנֵי וְאֶתְנָה גוֹיִם נְחֻלְתָּךְ'. זהו עיקר פשוטו ותשובה לאפיקורסים". הרב שמשון בן רפאל הירש⁴ מחזק את הסברו של רשב"ם ואומר: "למלת 'שאל' לא האיר מזלה. מאות פעמים לפחות היא מופיעה במקרא ומובנה תמיד לתבוע, לבקש. לעולם לא לקחת בהשאלה. רק פעם יחידה נזכרת היא בהוראה זו". והוא מסיים: "המשמעות הברורה היא אפוא לתבוע, לבקש ובשום פנים לא לקחת בהשאלה".

אין זה משנה כיצד נפרש את השורש "שאל". עדיין לא ברור למה ציווה ה' על לקיחת הכלים מהמצרים לפני מכת בכורות ויציאת מצרים, ולא, לדוגמה, באותו עיתוי של "מִשְׁכּוֹ וְקָחוּ לָכֶם צֹאן" (שמ' יב: כא), בעשירי בניסן.

הרב שמשון בן רפאל הירש⁵ מסביר שבמכת חושך היו שלושה ימים של חושך מוחלט, שלא קמו איש מתחתיו. באותם ימים "היו נוגשי מצרים אסורים באזיקי עיוורון וחסרי אונים", וכל ישראלי יכול היה להיכנס בבטחה לביתו של המצרי ולקחת מכל הבא ליד, אך למרות תחושת המרירות שהייתה לישראל נגד המצרים, הם לא נגעו בדבר. כאשר הוסרה מכת החושך ראו המצרים שלא חסר מאומה מכל מה שהיה להם. הגדלות הרוחנית והמוסרית שגילו בני ישראל ומנהיגם משה במכת חושך, ושנתגלתה למצרים לאחר המכה, גרמה למצרים להפוך את סלידתם מבני ישראל להערכה, כמו שכתוב: "וַיִּתֵּן ה' אֶת־חֶן הָעַם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם, גַּם הָאִישׁ מִשָּׂה גְדוֹל מְאֹד בְּאָרְץ מִצְרַיִם בְּעֵינֵי עַבְדֵי־פְרָעָה וּבְעֵינֵי הָעַם" (שמ' יא: ג). הטרנספורמציה שעברו המצרים נוצלה על ידי ה' בציווי לבני ישראל לבקש כלי כסף וכלי זהב ממשעבדיהם, והמצרים נתנו בחפץ לב את היקר להם כדי לכפר, ולו כמעט, על מאות שנים של עבדות. רש"י הירש מסיים במילים אלו: "משמעותה המוסרית הנעלה של הבטחת יְאֻחֲרִיכֶן יִצְאוּ בְרַכְשׁ גְּדוֹל, ניתן ללמדה מאופן קיומה".

אני רוצה להציע כאן פירוש נוסף. ראב"ע מסביר שהסיבה שמשה, מושיעם של ישראל, גדל בבית פרעה ולא בבית הוריו הייתה "להיות נפשו על המדרגה העליונה בדרך הלימוד והרגילות ולא תהיה שפלה ורגילה להיות בבית עבדים".⁶ משה היה צריך להוציא ממצרים עם של עבדים, שאבותיהם ואבות אבותיהם היו גם הם עבדים. אם משה היה גדל גם הוא בבית עבדים, כושר ההנהגה שלו היה נפגע. כמו שהבאנו לעיל ממסכת ברכות, בני ישראל רצו לברוח ממצרים, בגלל קשיי העבדות, כמה שיותר מהר. אם בני ישראל אכן היו יוצאים בחיפזון, הם היו נשארים בגדר עבדים בהרגשתם, וכל מצרי היה נשאר בעיניהם כאדון. בתחילת פרשת "בחקתי" אומר הקב"ה: "אֲנִי ה' אֵלֶיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִהֵיטֵב לָהֶם עֲבָדִים וְאֲשֶׁפֶר מִטֹּט עֲלֵכֶם וְאוֹלָךְ אֶתְכֶם קוֹמְמוֹת" (ויק' כו: יג). את המילה "קוממויות" מפרש רש"י על אתר: "בקומה זקופה". הציווי שציווה ה' את משה: "דַּבְּרָנָא בְּאֲזְנֵי הָעַם וַיִּשְׂאֲלוּ אִישׁ מֵאֵת רַעְהוּ וְאֶשָׁה מֵאֵת רַעְהוּ וְעוֹתָה פְלִי־כֶסֶף וְכָלֵי זָהָב" (שמ' יא: ב) היה כדי לזקוף את קומתם של בני ישראל. לא עוד יהיו המצרים אדונים ובני ישראל עבדים, אלא ישראל יהיו שווים בין שווים; איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה. אם לפני כן היה העבד הישראלי ירא לגשת לבית המצרי אדוניו, אפילו בשביל עבודות של עבדות, עכשיו יהיה אותו ישראלי חייב לצעוד בראש זקוף לאותו בית ולבקש, או אפילו לדרוש, את הכלים היקרים ביותר שיש למצרי בבית. אין זה משנה באיזה רכוש ייצא הישראלי מבית המצרי, שכן "אחרי המעשים נמשכים הלבבות", ואחרי מעשה כזה יהלך הישראלי בגב זקוף כבן חורין אמתי.

הקב"ה הבטיח לאברהם שייצאו ברכוש גדול והוא קיים את הבטחתו בין במצרים בין בביזת הים, אבל קיום צו ה' כמה שעות לפני היציאה ממצרים - הוא שגרם להם לצאת ביד רמה.

³ מכילתא דרבי ישמעאל בא מסכתא דפסחא פרשה יג.

⁴ רש"י הירש על התורה (בתרגומו של זאב בריואר), עמ' כה.

⁵ על הפסוק "דבר נא" (שמות יא: ב).

⁶ בפירוש הארוך, ד"ה "ולא יכלה עוד הצפינו" (שמות ב: ג).

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן
בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' עמוס פריש
עורכת לשון: רחל הכהן שיף